

Məcid İsmixanov ², Nəzakət İmamverdiyeva ³
TƏLİM PROSESİNİN PLANLAŞDIRILMASI

Təlimin keyfiyyəti onun məqsəd və məzmununun, forma və metodlarının düzgün planlaşdırılması və təşkilindən çox asılıdır. Təhsilin məzmunu onun məqsədi ilə birlikdə təlim prosesinin bütün komponentlərinin düzgün seçilib tətbiq olunmasının başlıca şərtini təşkil edir. Çünki məqsəd və məzmun dəyişdikdə təlimin vasitə, metod, formaları və texnologiyalarında da dəyişikliyə səbəb olur. Təsadüfi deyildir ki, "Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası"nda (2013) təhsilin məzmununun və texnologiyalarının yeniləşdirilməsi təhsil sistemini modernləşdirmək baxımından müəyyən edilən strateji istiqamətlərdən biri kimi qəbul edilmişdir [1].

Beynəlxalq təcrübədə təhsilin məzmunu ilə bağlı başlıca meyllərdən biri təhsil kurikulumlarının hazırlanması və tətbiqi ilə bağlıdır. Kurikulumlar ölkənin iqtisadi inkişaf məqsədlərinə xidmət edən nəzəri və daha çox praktik bilik, bacarıq və səriştələri əks etdirməyə yönəlir. Strategiyada göstəriləndiyi kimi, son onilliklər ərzindəki elmi-texnoloji tərəqqi, innovasiyalar və modernləşmə nəticəsində praktiki bilik və vərdislərlə zənginləşməyən, sırf nəzəri xarakter daşıyan təhsil öz fundamental xarakterini itirməkdədir. Bu baxımdan təhsilin məzmununun formalaşmasında akademik biliklərlə yanaşı, praktik bilik və bacarıqların, səriştələrin formalaşdırılması böyük aktuallıq kəsb edir [4, s. 115].

Təlim məqsədlərinin reallaşması və dərslərin səmərəli təşkilində təlim fəaliyyətinin düzgün planlaşdırılması mühüm rol oynayır. Bu yolla gələcək fəaliyyətin təşkilatı əsas qoyulur; məqsədə çatmağın və ümumi təlim nəticələrinə (bilik, bacarıq və səriştələrə) nail olmağın yolları, vasitə, metod və formaları, texnologiyaları müəyyənləşdirilir.

Təlim fəaliyyətinin düzgün planlaşdırılması və həyata keçirilməsi üçün ona yaxşı hazırlaşmaq vacib şərtidir. Hər bir işin, fəaliyyətin planlaşdırılması və icrası insandan lazımi hazırlıq tələb edir. Müəllimin təlim prosesinə hazırlaşması üç mərhələdən ibarətdir: ümumi, metodiki və cari hazırlıq [5, s. 158].

Ümumi hazırlıq dedikdə, müəllimin il boyu müntəzəm olaraq öz elmi-pedaqoji hazırlığını yüksəltməsi başa düşülür. Böyük Ukrayna pedaqoqu, akademik V.A.Suxomlinskiyin sözləri ilə desək, müəllim uşaqlara elmin qıvcımlarını göstərmək üçün dəryaca işığı (elmi bilikləri) özünə çəkməlidir, daim bilik şəfəqi saçmalı, gənc ağlları işıqlandırmalıdır. Müəllim peşəsinin mənəvi və fəlsəfi əsası bundadır. Müntəzəm olaraq öz elmi-pedaqoji hazırlığını yüksəltməyən müəllim daim inkişaf edən həyatla ayaqlaşa bilməz, nüfuzdan düşər.

Metodiki hazırlıq dedikdə, müəllimin öz pedaqoji-metodiki biliklərini, ustalığını artırmaq, qabaqcıl müəllimlərin iş təcrübəsini öyrənmək üzərində çalışması nəzərdə tutulur. Müəllim fənnin metodikasını mükəmməl bilməli, metodikanı fənnin texnologiyası səviyyəsində qurmağa çalışmalıdır. Çünki metodika metodların məcmusunu əks etdirirsə, texnologiya onların sistemini, digər təlim ünsürləri ilə - məqsəd, məzmun, forma, vasitə və resurslarla əlaqəsini əks etdirir və nəzərdə tutulan məqsədin əldə edilməsinə təminat verir. Odur ki, müəllim müasir texnologiyaları yaxşı öyrənməli, hər bir tədris materialında (kurikulum məzmun xəttində) təlim əməliyyatları sistemini (metod, vasitə və formalarının ardıcılığını) müəyyənləşdirməli və onu yaradıcı tətbiq etmək bacarığına yiyələnəlməlidir.

Ümumi və metodiki hazırlıq prosesində müəllim öz fənni üzrə illik planlaşdırmanı həyata keçirməlidir.

Cari hazırlıq növbəti dərslə hazırlıqla bağlıdır. Gündəlik dərslə hazırlıq daha ciddi yanaşma tələb edir. Çünki bir çox məsələləri 45 dəqiqə ərzində həyata keçirmək lazım gəlir. Dərslə hazırlaşan müəllim keçəcəyi dərslə quruluşunu, mərhələlərini, hər mərhələdə görülməli metodiki, təşkilatı işləri xırdalıqlarına qədər ölçüb-biçməlidir. Müəllim dərslə əsaslanacağı təlim prinsiplərini, metod və iş formalarını dəqiqləşdirməlidir. Kurikulum modelində təlim prosesini düzgün təşkil etmək üçün əsas mənbə fənn kurikulumları olmalıdır. Müəllim, ilk növbədə, dərslə hansı standartda aid olduğunu müəyyənləşdirməli, bundan sonra həmin standartda əsasən qalan ünsürləri – mövzunu, inteqrasiya imkanlarını, təlimin məqsədi, forma və metodlarını, məqsədə görə təlim tapşırıqlarını, qiymətləndirmə meyarlarını müəyyən etməlidir.

Gündəlik dərslə hazırlıq müəyyən ardıcılıqla keçir:

- Öyrəniləcək mövzunun dərslər sistemində yerini müəyyənləşdirmək; kurikulum modelində dərslə əsaslandığı məzmun standartı və alt standartların məzmunu və tələbləri ilə (təlim nəticələri ilə) tanış olmaq, dərslə mövzusunu dəqiqləşdirmək;

- Mövzunun proqram və dərsləklərdə qoyuluşu ilə tanış olmaq, əlavə mənbələrdən istifadə etmək;

- Dərslə optimal məzmununu, fəndaxili və fənlərarası inteqrasiyanı müəyyən etmək;

- Dərslə istifadə ediləcək strategiyanı (vasitə, metod, forma və texnologiyaları) müəyyənləşdirmək;

- Şagirdlərin müstəqil işi, qruplar və cütlərlə aparılacaq işlər üçün materiallar, tapşırıqlar, iş vərəqləri hazırlamaq;

- Dərslə təchizatı, istifadə ediləcək vacib resursları seçib hazırlamaq;

- Gündəlik dərslə planlaşdırmaq.

İndi də təlimin planlaşdırılması prosesini nəzərdən keçirək. Təlim fəaliyyətinin planlaşdırılmasının iki növü müəyyənləşdirilmişdir [5, s. 160]:

² BDU, Pedaqogika kafedrasının professoru

³ BDU, Pedaqogika kafedrasının dosenti. m.ismixanov@mail.ru, naza-52@mail.ru

- perspektiv – (illik planlaşdırma);
- gündəlik – (gündəlik dərsin planlaşdırılması).

Kurikulum üzrə perspektiv planlaşdırma aşağıdakı qaydada aparılır:

- 1) İl ərzində həyata keçiriləcək məzmun standartları seçilir (fənn kurikulumu əsasında).
- 2) Məzmun standartlarına əsasən dərslərdəki tədris vahidi (mövzuların tematik qrupu) və mövzular dəqiqləşdirilir.
- 3) Hər bir mövzu üzrə reallaşdırılacaq məzmun standartları (alt standartlar) qruplaşdırılır.
- 4) Tədris vahidlərinin və mövzuların ardıcılığı müəyyənəşdirilir.
- 5) İnteqrasiya imkanları müəyyənəşdirilir.
- 6) Resurslar seçilir.
- 7) Məqsədyönlü vaxt bölgüsü aparılır.
- 8) Şagirdlərin təlim fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi üçün meyarlar müəyyənəşdirilir və müvafiq vasitələr hazırlanır.

Perspektiv planlaşdırma aşağıdakı cədvəl şəklində tərtib edilə bilər.

Perspektiv planlaşdırma cədvəli

Nö	Standartlar	Tədris vahidi	Mövzu	İnteqrasiya	Resurs	Qiymətləndirmə	Saat	Tarix
1								
2								
3								
4								
5								
6								
.								
.								

Planlaşdırma ilə əlaqədar müəyyən tövsiyələri nəzərə almaq lazımdır:

- Standart və standartlar qrupuna müvafiq olaraq təlim məqsədlərini müəyyənəşdirməkdə müəllim yaradıcı fəaliyyət göstərir.
- İnteqrasiya üçün əlavə imkanlar müəyyən edilə bilər.
- Əlavə resurslar seçilə bilər.
- Mövzular üzrə vaxt bölgüsündə dəyişikliklər edilə bilər.

Gündəlik dərsin planlaşdırılması

Dərsin əvvəlcədən ciddi planlaşdırılması çox vacibdir. Çünki dərstdə çox müxtəlif məsələlərə – həm dərsin məzmununa, həm istifadə olunan forma, metod və texnologiyalara, həm də şagirdlərin təlim fəaliyyətinin təşkilinə, vaxt amilinə diqqət yetirmək lazım gəlir. Əvvəlcədən planlaşdırmada bunlar nəzərə alınmasa, dərsi yüksək səviyyədə keçmək olmaz. Ona görə gündəlik planlaşdırmaya ciddi diqqət yetirilməlidir. Gündəlik dərş planı hazırlanarkən aşağıdakı məsələlərin nəzərə alınması zəruri hesab olunur:

- dərşin təlim məqsədinin müvafiq standartın tələblərini ödəməsi;
- seçilmiş təlim forma, metod və texnologiyaların, tapşırıqların dərşin məqsədinin reallaşmasına xidmət etməsi;
- tədqiqat sualının dərşin təlim məqsədinə uyğunluğu;
- motivasiya zamanı şagirdlərin maraqlarının nəzərə alınması;
- seçilmiş qiymətləndirmə meyarlarının dərşin təlim məqsədlərinə uyğunluğu;
- dərstdə vaxt bölgüsünün hər mərhələdə görülmək işin həcminə uyğunluğu;
- nəzərdə tutulmuş inteqrasiyanın ayrılmış vaxta uyğunluğu və s.

Fənn kurikulumlarına əsaslanan planlaşdırmada yerli şərait, şagirdlərin hazırlıq səviyyəsi və potensial imkanlarını nəzərə almaq lazımdır. Ümumiyyətlə, müəllim həm dərşə, həm də onun planlaşdırılmasına yaradıcı yanaşmalıdır. Nəzərə almaq lazımdır ki, dərşlik kompleksinə daxil edilən «Müəllim üçün vəsait»də verilən illik və gündəlik planlaşdırma nümunələri yalnız tövsiyə, istiqamətverici səciyyə daşıyır. Müəllim onlardan kor-koranə istifadə etməməli, öz sinfinin şəraitinə, şagirdlərin səviyyəsinə uyğun plan tərtibinə yaradıcı yanaşmalı, öz dərş modelini qurmağa çalışmalıdır.

Müəllimin gündəlik dərş planlaşdırmasının təxmini ardıcılığı aşağıdakı kimidir:

- Mövzu
- Standart
- Məqsəd (və ya məqsədlər), reallaşdırılacaq standart kodları göstərməklə
- İnteqrasiya
- İş forması
- İş metodları
- Resurslar

Müasir interaktiv dərşin mərhələləri

Pedaqoji ədəbiyyatda fəal (interaktiv) dərsin optimal quruluşu müəyyən edilmişdir (L.Qasımova, M.İsmixanov, Z.Veysova və b.).

I. Motivasiya, problemin qoyuluşu

II. Tədqiqatın aparılması

III. İnformasiya mübadiləsi

IV. İnformasiyanın müzakirəsi

V. Ümumiləşdirmə və nəticə

VI. Yaradıcı tətbiqetmə

VII. Qiymətləndirmə və ya refleksiya [6, s. 371].

Dərsin göstərilən hər bir mərhələsinin məzmunu, forma və metodlarını, nəticəsini cədvəl şəklində yığcam nəzərdən keçirək.

Dərsin mərhələləri	İş materialı	İş formaları	Nəticə
1. Motivasiya, problemin qoyuluşu	Sual və tapşırıqlar, mətn və ya şəkil üzrə iş, müzakirə, interaktiv metodlar	Kollektiv və fərdi iş	Tədqiqat sualı və fərziyyələr
2. Tədqiqatın aparılması	İş vərəqləri və tapşırıqlar üzrə tədqiqat	Qrup və cütlerle iş	Tədqiqat işləri
3. İnformasiya mübadiləsi	Təqdimat	Qrup və kollektiv iş	İnformasiya
4. İnformasiyanın müzakirəsi	Müzakirə	Kollektiv iş	Təşkil olunmuş informasiya
5. Ümumiləşdirmə və nəticə	Müsahibə, müzakirə, məntiqi metodlar	Kollektiv iş	Əldə olunmuş bilik (Ümumiləşdirmə)
6. Yaradıcı tətbiqetmə	Yaradıcı çalışmalar	Fərdi iş	Biliyi tətbiqetmə yolları və təcrübəsi
7. Qiymətləndirmə və ya refleksiya	Şifahi, yazılı (cədvəl və qrafik üzrə) yoxlama və qiymətləndirmə	Kollektiv, qrup, cüt, və fərdi iş	Refleksiya özünü təhlil və qiymətləndirmə verdişi

Gündəlik dərsin planlaşdırılması nümunəsi fəal təlim texnologiyasına aid olub, tövsiyə xarakteri daşıyır və dərs haqqında bitkin, ümumi təsəvvür yaratmaq məqsədi güdür. Dərs digər texnologiyalarla da qurula bilər. Bu məsələ müəllimin yaradıcılığı ilə bağlıdır. Hər bir dərs müəllimin bir əsəridir. Yazıçının, bəstəkarın, rəssamın əsərləri bir-birinə oxşatmadığı kimi, müəllim də dərslərə yaradıcı yanaşmalı, hər dərsi fərdi yaradıcılıq məhsuluna çevirməyə çalışmalıdır.

Nümunə üçün B.Vahabzadənin “Bayraq” şeirinə həsr olunmuş dərsi (VI sinif) İKT texnologiyası əsasında qurulan şəxsiyyətyönümlü və inkişafyönümlü interaktiv dərs nümunəsi kimi nəzərdən keçirək.

Dərsin *motivasiya mərhələsində* müəllim Azərbaycan bayrağının cəbhə bölgəsində, idman yarışlarında, rəsmi tədbirlərdə, bayramlarda dalğalanmasından danışır və şagirdləri belə suallar üzərində müzakirəyə cəlb edir:

1. Xalq və dövlət üçün bayraq nədir?
2. Azərbaycanın bayrağındakı rənglərin mənası nədir?
3. “Bayraq müqəddəsdir” ifadəsini necə başa düşürsünüz?
4. Bizim bayrağa sevgimiz nədə özünü göstərməlidir?

Maraqlı və canlı müzakirədən sonra *tədqiqat mərhələsində* sinif 5 qrupa bölünərək (“Vətən”, “Bayraq”, “Zəfər”, “Azadlıq”, “Qarabağ” qrupları) hər qrupa şeirin bir bəndini ifadəli oxumaq və bənddəki fikir və ifadələri izah etmək tapşırılır.

Məlumat mübadiləsi və müzakirəsi mərhələsində hər qrup şeirin müvafiq bəndini ifadəli oxuyaraq, ordakı fikirləri şərh edir. Qalan şagirdlər də öz əlavələrini, təkliflərini irəli sürürlər.

Ümumiləşdirmə və nəticə mərhələsində şagirdlərin fəallığı ilə dərsin əvvəlində qoyulan və şeirin təhlilindən irəli gələn məsələlər üzrə nəticələr çıxarılır. Yeri gəldikcə videoçarxların köməyi ilə bayraqla bağlı müxtəlif kadrlar (Bayraq meydanı, idmançıların şərəfinə bayrağın ucaldılması, bayraqla müşayiət olunan əsgər marşları, şeir və mahnılar, müxtəlif şəkillər nümayiş etdirilir). Onların fonunda müzakirələrin emosional təsiri daha da artır. Müəllim ümumiləşdirmə zamanı Respublikamızda Bayraq Günü'nün keçirilməsindən (9 noyabr), hər kəsin, o cümlədən şagirdlərin bayrağa sevgisinin nədə ifadə olunmasından, bayrağımızın Qarabağda dalğalanacağından danışdı.

Qiymətləndirmə mərhələsində meyarlar əsasında «Vətən» qrupu qalib elan olundu, onların gündəliklərinə Azərbaycan bayrağı şəkilləri yapışdırıldı.

Dərsin sonunda “Azərbaycan” himni səslənir, şagirdlər himni ayaqüstə xorla oxuyurlar.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası. B., 2013
2. Əlizadə Ə.Ə., Əlizadə H.Ə. Əsrin meqameylləri: psixopedaqoji problemlər. B., 2008
3. İbrahimov F., Hüseynzadə R. Pedaqogika. I c., B., 2018
4. İsmixanov M., Bayramov H. Pedaqogika. B., 2022

5. İsmixanov M., Vəliyeva S. Ümumi təhsil kurikulumunun əsasları. B., 2016
6. Qasimova L., Mahmudova R. Pedagogika (Dərslük). B., 2021
7. Paşayev Ə., Rüstəmov F. Pedagogika (Yeni kurs). B., 2002
8. Veysova Z. Fəal/interaktiv təlim. B., 2007

Açar sözlər: təlim prosesi, planlaşdırma, perspektiv və gündəlik planlaşdırma, dərsin mərhələləri

Ключевые слова: процесс обучения, планирование, перспективное и ежедневное планирование, этапы уроки

Keywords: training process, principles and mechanisms of modern training, learning strategies

Təlim prosesinin planlaşdırılması

Xülasə

Məqalədə təlim prosesinin planlaşdırılması məsələləri öz əksini tapmışdır. Müəlliflər pedaqoji-psixoloji tədqiqatların təhlili və ümumiləşdirilməsi əsasında təlim prosesinin planlaşdırılmasının aktuallığı, növləri, tərtibi qaydaları və şərtləri, habelə dərsin quruluşu, mərhələləri, texnologiyası və səciyyəvi cəhətlərini nəzərdən keçirmişlər.

Планирование учебного процесса

Резюме

В статье рассматриваются вопросы планирования процесса обучения. Авторы на основе анализа и обобщения педагогико-психологических исследований излагают актуальность, виды, правила и условия планирования учебного процесса, а также выявляют структуру, этапы, технологии и специфических особенностей уроков по модели курикулума общеобразовательной школы.

Planning the training process

Summary

The article describes modern approaches to the training process. The authors have reviewed modern approaches to the learning process, their relevance, essence, content and characteristics of the training process based on the generalisation of pedagogical - psychological research.

RƏYÇİ: dos. E.Vəliyeva